

ФІЛОСОФИ 19 СТОЛІТТЯ ЩОДО ФЕНОМЕНУ СПІЛКУВАННЯ***Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими
науковими чи практичними завданнями.***

Теорія спілкування, не зважаючи на те, що феномен спілкування піддавався філософському осмисленню ще з часів Давньої Греції, так досі і не створена і перебуває і по цей час лише в стадії свого становлення. Ціла низка питань розроблена недостатньо, зокрема і сама історія дослідження феномену спілкування. Тому мета даної публікації: оглядовий аналіз філософських досліджень феномену спілкування в історії філософії, зокрема доби 19 століття. Раніше нами був представлений такий огляд, починаючи з філософії Др. Греції, Середньовіччя, філософії епохи Відродження, закінчуючи добою Нового часу. Дана стаття є продовженням цієї роботи. Такий аналіз сприяє створенню історії вивчення феномена спілкування, виявленню різних зв'язків між авторськими концепціями, їх взаємному збагаченню. Об'єктом дослідження є аналіз розвитку теорії спілкування в історії соціально-філософської думки, а предмет дослідження – аналіз розвитку теорії спілкування соціально-філософською думкою 19 століття.

Завдання статті:

Простежити шлях філософського становлення осмислення феномена спілкування у 19 столітті та виявити нові, які раніше не використовувалися, ресурси у вивченні даного феномена. Ми зупинимось на філософській рефлексії німецької класичної філософії, на філософії Л. Фейєрбаха, на герменевтиці та філософському марксизмі

***Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано
розв'язання даної проблеми і на які спирається автор:***

Теоретичну основу даного дослідження склали роботи І. Канта, І.Г. Фіхте, Ф.В.Шеллінга, Л.Фейєрбаха, Ф.Шлейєрмахера, В.Дільтея, Г.Гадамера, К.Маркса та Ф.Енгельса.

Серед сучасних досліджень спілкування треба відзначити роботи Є.Левинаса, М.Дюфрена, Ю. Хабермаса, М. Мерло-Понті, Н.Аббаньяно, Г.С.Батіщева, Л.П.Буєво], М.В.Дьоміна, М.С.Кагана.

До української школи дослідження феномену спілкування належать Ю.Д.Прилюк, Л.П.Злобіна, Л.А.Ситніченко, А.А.Довгань, А.О.Клепиков, Т.М.Кононенко та інші.

Виклад основного матеріалу

Другим етапом осмислення проблеми спілкування ми виділяємо філософію 19 століття, зокрема, німецьку класичну філософію, герменевтику і марксизм. Цей період у порівнянні з попереднім відрізняється поворотом філософської думки від споглядальної описовості спілкування до аналізу його внутрішніх механізмів, до опрацювання вихідних категорій спілкування.

Заслугою німецької класичної філософії є висування проблеми суб'єкт-об'єктного відношення, специфічність якого зв'язується з визнанням людської активності, із визнанням особливого місця практики в людській історії, хоча практична активність суб'єкта ототожнювалась ними з духовною активністю. Все це, а також дослідження категорій "суб'єкта" і "об'єкта", різноманітних рівнів їхніх структур, різноманітних аспектів їхніх взаємодій було теоретичною передумовою дослідження суб'єкт-суб'єктної взаємодії, засновником якої є Л.Фейєрбах.

Але, перед тим, як ми розглянемо його внесок в осмислення проблеми спілкування, ми все ж відзначимо дещо, що було зроблено представниками німецької класичної філософії в тому контексті, який нас цікавить.

По-перше, слід зазначити, що заслуга І.Канта, полягає насамперед, у тому, що він поставив попереднє значення термінів "суб'єкт" і "об'єкт" із голови на ноги. Ці категорії, що вперше зустрічаються ще у стоїків, в середні віки одержали більш ясне й точне визначення, але протилежне стосовно сучасного

значення цих термінів, а саме: "суб'єкт" означав об'єкт, а "об'єкт" - суб'єкт. У цьому розумінні ці категорії уживалися не тільки в давній і середньовічній філософії, але й у філософії Нового часу, саме до Канта. Під "суб'єктом" розумілися або субстанція взагалі, або одиничне буття, під "об'єктом" - те, що існує у свідомості в якості уявної конструкції.

Слід зазначити ще один момент, пов'язаний з ім'ям І.Канта, який безпосередньо вплинув на подальший розвиток категорій суб'єкта й об'єкта. Кант відповідно до аналізу суб'єкта пізнання підходить до суб'єкта дії як до трансцендентального суб'єкту. Дія суб'єкта (а у Канта це моральна дія суб'єкта) спрямована на самого себе. Цей суб'єкт, таким чином, є й об'єктом. Поняття об'єкта як "я" впливає з усвідомлення самого себе в якості самоцілі. "Єдиний принцип моральності складається саме в незалежності від усякої матерії закону, а саме від бажаного об'єкта", - доводить філософ [1, с. 350]. Тут, насправді має місце об'єктивно-ідеалістична тенденція, яка зберігається далі у Фіхте у вченні про абсолютне "Я".

Для фіхтевського "абсолютного Я" "інше Я", по суті, було десуб'єктивізованим, перетворюючись у "він", тобто ставало об'єктом серед інших об'єктів, і тому відношення "Я - Я" вважалися неможливим або можливим тільки усередині свідомості індивіда як результат його роздвоєння [2, с.63, с.79]. Таким чином, і у Фіхте проблема міжсуб'єктного зв'язку фактично взагалі усувається, тому що "інший" в цій системі, якби таке поняття фігурувало в ній, - це об'єкт, річ.

Диференціація суб'єкта й об'єкта одержала подальший розвиток в об'єктивно-ідеалістичній системі Ф.В.Шеллінга. У ній природа в якості об'єкта втрачає "негативний" характер, якою наділяли її Кант і Фіхте. Теза Шеллінга про становлення природи-об'єкта за допомогою діяльності, що породжує і суб'єкт, містить догадку про практичну сутність суб'єкт-об'єктного відношення.

Шеллінг у "діяльнісній" сутності суб'єкта і "практичному" характері його зв'язку з об'єктом позначив вихід до виявлення їхньої єдності, яка включає розходження: "Суб'єкт підтверджує себе лише на протигагу об'єкту, об'єкт - на

протизвагу суб'єкту, - жодний із них не може реалізуватися, не знищуючи в той же час свою протилежність. Але знищення одне одним ніколи не може відбутися саме в силу того, що кожний з двох може бути самим собою лише на протизвагу іншому" [3, с.278]. Згодом ця думка буде мати резонанс у 20 сторіччі в суперечках з приводу "об'єктності" або "безоб'єктності" спілкування. І хоча Шеллінг не відмічав суб'єкт-суб'єктне відношення в системі суб'єкт-об'єктного, але він першим в історії філософської думки підкреслив, що оскільки суб'єкт і об'єкт - поняття співвідносні, використання одного з них без іншого взагалі неправомірно.

Визначну роль у розробці вихідних категорій спілкування зіграла і філософія Гегеля, хоча у нього, також, як і у його безпосередніх попередників, проблему суб'єкт-суб'єктного зв'язку ще не поставлено, а система суб'єкт-об'єктних відношень зводиться, в основному, до пізнавального відношення. Заслугою Гегеля є виділення двох типів суб'єкта: індивідуального і суспільного, а також акцентування уваги на діалектиці індивідуального і суспільного суб'єкта [4; 5]. Гегелівський суб'єкт виступає виразником сутностей соціальних спільностей: народів, націй, держав.

Все це було теоретичною передумовою дослідження суб'єкт-суб'єктної взаємодії, засновником якої став Л.Фейєрбах. Л.Фейєрбах розумів зміст категорій суб'єкта й об'єкта дуже різноманітно, виділяв низку аспектів єдності і розходження суб'єкта й об'єкта, піддав у зв'язку з цим критиці ідеалістичні концепції і просунувся вперед у порівнянні з матеріалістами 18 сторіччя, прихильниками так званої "робінзонади". Л. Фейєрбах виходив з того, що "окрема людина, як щось відособлене, не має людської сутності в собі... Людська сутність є явною тільки в спілкуванні, у єдності людини з людиною, у єдності, що спирається лише на реальність розходження між Я і Ти... Людина для себе є людиною в звичайному змісті: людина в спілкуванні з людиною, єдність Я й Ти є бог" [6, с.203].

Одна з найплідніших нових ідей, висунутих Людвігом Фейєрбахом в протизвагу німецькій класичній філософії, полягала у відмові від старої категорії

"я" як суб'єкта пізнання та заміни її категоріями "Я і Ти". Філософський матеріалізм був можливим за Фейєрбахом тільки при оперуванні не одним "суб'єктом" у протиставленні "об'єкту" (предметному світу), а обов'язково двома "суб'єктами", співвідношенням між ними. На думку Фейєрбаха, людська сутність формується і розкривається тільки в спілкуванні людей. Видатний матеріаліст підтверджує, що людина, яка виникла безпосередньо з природи, була б лише чисто природною істотою, а не людиною. Природі людина зобов'язана тільки своїм природним існуванням. Своїм людським існуванням вона зобов'язана культурі, історії. Фейєрбах пише: "Окрема людина, як щось відособлене, не містить людської сутності в собі ні як в істоті моральній, ні як в мислячій" [7, с. 266]. Справжнім людським буттям, його змістом Фейєрбах вважає відношення дружби, любові між Я і Ти, почуття самопожертви й співчуття.

Слід також відзначити, що вперше в історії філософської думки саме Фейєрбах висунув тезу про походження мислення з людського спілкування, коли розум виникає тільки там, де людина говорить із людиною: він зароджується тільки в промові, акті суспільному. Перші акти мислення були питання і відповіді. Спочатку мислення обумовлювалося двома особами.

Ця ж ідея -- ідея взаємовідносин суб'єкта з іншим суб'єктом, зв'язку "Я" і "Ти" розроблялася і представниками неklasичної ідеалістичної філософії пізнього періоду, насамперед, у герменевтиці Ф.Шлейєрмахера і його послідовників. Ними був закладений філософський фундамент, підведений під теорію розуміння (вчення про індивідуальне як вищий прояв реальності і про спілкування індивідів як єдиний засіб зв'язку унікальних істот).

На мові сучасної філософії сутність вчення Шлейєрмахера передається так: самосвідомість особистості формується тільки в співвідношенні зі свідомістю іншого, - так Я та Ти, людина і людина стають корелятами в їхньому духовному бутті, вони знаходяться у відношенні чистого взаємоопосередкування. Мовній взаємодії, діалогу як універсальному об'єкту розуміння Шлейєрмахер приділяє особливу увагу. Надамо уривок з промови

Шлейермахера, яку він проголосив в Берлінській академії наук: "Я визнаю, що вважаю використання герменевтики в сфері рідної мови та й у безпосередньому спілкуванні з людьми дуже істотною частиною культурного життя поряд із усіма філологічними і технологічними штудіями" [8, с. 351].

Послідовник Ф.Шлейермахера В.Дільтей у статті "Виникнення герменевтики" також підкреслював, що "тільки в порівнянні себе з іншими я знаходжу досвід щодо індивідуального в мені" [9, с. 168]. Крім того, В.Дільтей вважав, якщо для повсякденної свідомості індивідуальність є висока цінність, то для науки вона стає предметом пізнання, що ставить науки про дух в інше положення порівняно з науками про природу. Центр ваги наук про дух пересувається з пізнання загального... у складну проблему індивідуалізації. Її рішення потребує інших пізнавальних процедур, чим ті, що застосовуються в природознавстві: любовного розуміння особистісного початку, співпереживання невичерпних цілісностей, якими є унікальні суб'єкти. Так, з'ясувалося, що відношення дослідника-гуманітарія до досліджуваних ним соціокультурних явищ стає своєрідною формою спілкування. Зразком такого роду пізнання визнається мистецтво, на котре і повинні рівнятися "науки про дух"]. В такому ключі побачити і зрозуміти автора твору - значить побачити і зрозуміти іншу, чужу свідомість та його світ, тобто інший суб'єкт. При розумінні - дві свідомості, два суб'єкти, тому розуміння по своїй суті є діалогічним].

Подібну точку зору розділяє і Г.Гадамер. У роботі "Актуальність прекрасного" він пише: "Фундаментальна істина герменевтики така: істину не може пізнати хтось один (наодинці). Додати усяких зусиль у підтримку діалогу, надати можливість сказати своє слово й інакомислячому - от у чому полягає душа герменевтики" [10, с. 8].

Таким чином, актуалізація "іншого" відбувається в герменевтиці через діалог, через спілкування.

І класична, і некласична німецька філософія 19 століття зводили спілкування лише до духовного зв'язку людей, до чисто моральних відношень між "Я" і "Ти" позасоціально та позаісторично.

Нове філософське уявлення про спілкування розробили класики марксизму. Спілкування тлумачилося класиками марксизму не як чисто духовний зв'язок людей і не як біологічний контакт, а насамперед як матеріальна, практична взаємодія, що у кінцевому рахунку породжує потребу та спроможність духовного спілкування. Сфера людського спілкування, таким чином, є гранично широкою: охоплює всі галузі взаємодії людей у їхньому реальному житті.

Погляди К.Маркса та Ф.Енгельса на спілкування склалися в процесі критичного подолання поглядів Л.Фейєрбаха. У "Економічно-філософських рукописах 1844 року" К.Маркс підтверджував, що вихідним для розуміння реальних зв'язків між людьми повинно бути не визнання природного потягу "Я" і "Ти", а надприродна - суспільна - потреба, що виникала із спільної трудової діяльності людей, тому "тільки в суспільстві природа є для людини ланкою, що зв'язує людину з людиною, буттям його для іншого і буттям іншого для нього"]; "суспільна діяльність і суспільне користування" підтверджують себе "у дійсному спілкуванні з іншими людьми" [11, с. 118], от чого одна людина стає для іншої "найбільшим багатством", в якому кожний член суспільства "відчуває потребу" [11, с. 125]. В кінцевому рахунку, відношення людини до самої себе "стає для нього предметним, дійсним лише за посередництвом його відношення до іншої людини" [11, с. 96]. Через багато років цей висновок буде повторений у "Капіталі" в дещо іншому формулюванні: "Тому що вона народжується без дзеркала в руках і не фіхтеанським філософом: "Я єсь я", то людина спочатку дивиться, як у дзеркало, в іншу людину. Лише ставлячись до людини Павла як до себе подібної, людина Петро починає ставитися до самого себе як до людини" [12, с. 62].

Таку незгоду з Л.Фейєрбахом висловлював й Ф.Енгельс, який вважав, що людські взаємовідносини - не природна даність, а продукт та форма практичної

діяльності людей. Тому "щоб перейти від фейербаховської абстрактної людини до дійсних, живих людей, необхідно було вивчати цих людей у їхніх історичних діях" [13, с. 342].

Висновки

Підсумовуючи статтю, виокремимо основні її моменти.

1. Німецька класична філософія поклала початок вивченню суб'єкт-об'єктного відношення, що є основою спілкування, аналізу категорій "суб'єкт" і "об'єкт". І хоча нею виділявся, насамперед, гносеологічний аспект, намітилася тенденція розуміння суб'єкт-об'єктного відношення як соціального, коли суб'єкт-суб'єктна взаємодія вже логічно припускається, але ще не стала предметом вивчення для більшості філософів. Виняток склав Л.Фейербах, що поглибив дослідження суб'єкта й об'єкта на матеріалістичній основі й виділив такі вихідні категорії спілкування як "Я" і "Ти". У цей час були виділені також і різноманітні рівні суб'єкта: індивідуальний та суспільний. Спілкування ж розумілося дуже вузько, точніше, лише на біологічному рівні, як природна даність, а практичний характер зв'язку суб'єктів зводився Л.Фейербахом до зв'язку статей.

2. Герменевтика того періоду почала вивчення такого вихідного поняття спілкування як "розуміння". Спілкування ж зводилося нею лише до духовного зв'язку індивідуальних суб'єктів.

3. Засновники марксизму вперше висловили думку, що спілкування не обмежується духовною сферою суспільства, що воно набагато ширше, зокрема, може бути і матеріально-практичним.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку

Ціла низка питань щодо феномену спілкування так і залишається не з'ясованою. Це і питання про сутність феномену спілкування, і про відміну його від схожих видів соціальної взаємодії. Перш за все, відміну його від феномену комунікації. До кінця не з'ясовані функціональні можливості спілкування, критерії типологізації цього феномену, його структурні складові.

Література

1. Собр. соч. И. Канта: в 6 т. – Т. 4, ч.1. Критика практического разума / И. Кант. - М.: Мысль, 1965. - С. 311- 504.
2. Собр. соч. И.Г. Фихте: в 2 т. – Т.2. Несколько лекций о назначении учёного / Фихте И.Г. - Санкт-Петербург: Мифрил, 1993. - С. 7 - 64.
3. Собр. соч. Ф.В.Й. Шеллинга: в 2 т. – Т.1. Система трансцендентального идеализма / Шеллинг Ф.В.Й. - М.: Мысль, 1987. – 489 с. - С. 227 – 489 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Из лекций по философии всемирной истории / Г.В.Ф Гегель. Эстетика: в 4 т.- Т4. - М.: Мысль, 1975. - С. 284 - 384.
5. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа //Соч.: - М.: Соцэкгиз, 1959, - Т. 4, ч. 1. - С. 41-431.
6. Избр. филос произв. Л.Фейербаха.: в 2 т. – Т.1. Основные положения философии и будущего / Фейрбах Л. - М.:Госполитиздат, 1955. - С. 134 - 204.
7. Избр. филос. произв. Л. Фейербаха: в 2 т. – Т.1. Фрагменты к характеристике моей философской биографии / Фейербах Л. - М.: Госполитиздат, 1955. - С. 239-268.
8. Fr. Schleirmacher Uber den Begriff der Hermeneutik mit Bezug auf F.A.Wolfs Andeutungen und Asts Lehrbuch /Fr. Schleirmachers Samtliche Werke. Abt. 3. Zur Philosophie. Bd. 3. - Berlin, 1835. – 408 s.
9. Дильтей В. Возникновение герменевтики //Философская и социологическая мысль. - 1996. - № 4. - С. 167 – 195.
10. Г.Г. Гадамер. Актуальность прекрасного./ Гадамер Г.Г. - М.: Искусство, 1991. - 367 с.
11. Собр. соч. К. Маркса и Ф. Энгельса . – 2-е изд. – Т.42. Экономическо-философские рукописи 1844 года / Маркс К. - М.: Политиздат, 1974. - С.41 - 174.
12. Собр. соч. К. Маркса и Ф. Энгельса. – 2-е изд. – Т.23. Капитал. - Т.1 / Маркс К., - М.: Политиздат, 1960. – С.43 – 789.
13. Собр. соч. К. Маркса и Ф. Энгельса . – 2-е изд. – Т.42. Фейербах / Энгельс Ф. - М.: Политиздат, 1974. – С.342 – 344.

Анотація

Арсентьєва Г.О. Філософи 19 століття щодо феномену спілкування. -

Стаття.

В статті здійснено оглядовий аналіз досліджень феномену спілкування філософами 19 століття.

З'ясовано, що німецька класична філософія поклала початок вивченню системи суб'єкт-об'єктних відношень, що є основою спілкування, аналізу категорій "суб'єкт" і "об'єкт".

В статті підкреслено, що саме Л.Фейєрбах поглибив дослідження суб'єкта й об'єкта на матеріалістичній основі й виділив такі вихідні категорії спілкування, як "Я" і "Ти" і розпочав вивчення зв'язку "Я – Ти".

Крім того, герменевтика цього періоду почала вивчення такого вихідного поняття спілкування як "розуміння". Розуміння в системі спілкування розглядається, як дещо інше, ніж розуміння в гносеологічному сенсі. Спілкування ж зводилося герменевтикою лише до духовного зв'язку індивідуальних суб'єктів.

Засновники марксизму вперше висловили думку, що спілкування не обмежується духовною сферою суспільства, що воно набагато ширше, зокрема, може бути і матеріально-практичним.

Ключові слова: спілкування, суб'єкт, об'єкт, зв'язок "Я – Ти", розуміння.

Summary

Arsentyeva GO The philosophers of the 19th century about the phenomenon of communication.- Article.

In the article the observation analysis of the studies of the phenomenon of communication by philosophers of the 19th century is done.

It was found that German classical philosophy has initiated the study of subject-object relations that are the basis of dialogue, analysis of categories of "subject" and "object".

The article stresses that L.Feyyerbah has deepened the research of subject and object on the materialistic basis and identified the following initial communication

category as "I" and "You" and started to study the interrelations between "I" and "You".

In addition, hermeneutics of that period began the study of the basic concept of communication as "understanding." Understanding in the communication system is viewed as somewhat different than understanding in the epistemological sense.

Communication in hermeneutics relied only on spiritual connection of individual subjects. For the first time the founders of Marxism expressed the view that communication is not limited to the spiritual sphere of society, it is much wider, in particular, it can be a practical material.

Keywords: communication, subject, object, communication '-Summary

Arsentyeva GO The philosophers of the 19th century about the phenomenon of communication.- Article.

In the article the observation analysis of the studies of the phenomenon of communication by philosophers of the 19th century is done.

It was found that German classical philosophy has initiated the study of subject-object relations that are the basis of dialogue, analysis of categories of "subject" and "object".

The article stresses that L. Feyyerbah has deepened the research of subject and object on the materialistic basis and identified the following initial communication category as "I" and "You" and started to study the interrelations between "I" and "You".

In addition, hermeneutics of that period began the study of the basic concept of communication as "understanding." Understanding in the communication system is viewed as somewhat different than understanding in the epistemological sense.

Communication in hermeneutics relied only on spiritual connection of individual subjects. For the first time the founders of Marxism expressed the view that communication is not limited to the spiritual sphere of society, it is much wider, in particular, it can be a practical material.

Keywords: communication, subject, object, communication '-Do I understanding. I' understanding.

Аннотация

Арсентьева Г.О. Философы 19 века о феномене общения. – Статья.

В статье осуществлен обзорный анализ исследований феномена общения философами 19 века.

Выяснено, что немецкая классическая философия положила начало изучению системы субъект-объектных отношений, являющихся основой общения, анализу категорий “субъект” и “объект”.

В статье подчеркнута, что именно Л. Фейербах углубил исследование субъекта и объекта на материалистической основе и выделил такие исходные категории общения, как “Я” и “Ты”, и начал изучение связи “Я – Ты”.

Кроме того, герменевтика этого периода начала изучение такого исходного понятия общения, как “понимание”. Понимание в системе общения рассматривается, как нечто иное, чем понимание в гносеологическом смысле. Общение же сводится герменевтикой только к духовной связи индивидуальных субъектов.

Основатели марксизма впервые высказывают мысль, что общение не ограничивается духовной сферой общества, что оно намного шире, в частности, может быть и материально-практическим.

Ключевые слова: общение, субъект, объект, связь “Я-Ты”, понимание.